بسم الله الرحمن الرحیم

فصلنامه علمی-پژوهشی تحقیقات بنیادین علوم انسانی در چهارچوب رسالت‌های مجمع عالی علوم انسانی اسلامی و با حمایت مؤسسه گفتمان پیشرفت منتشر می‌شود.
سال ۱۱ / شماره ۲ / شماره پیاپی ۳۹ / تابستان ۱۴۰۴

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: عطاءالله رفیعی آتانی
سردبیر: احمدحسین شریفی
جانشین سردبیر: سید محمدتقی موحد ابطحی
مدیر اجرایی و بازبین نهایی: سید مهدی موسوی
ویراستار: حمیدرضا عرفانی‌فر
صفحه‌آرا و طراح جلد: اعظم یزدلی
اعضای هیئت تحریریه به ترتیب حروف الفبا: **سعید بهشتی** (استاد گروه فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی دانشگاه علامه طباطبایی. تهران. ایران.)، **سید محمدرضا تقوی** (استاد گروه روانشناسی بالینی دانشگاه شیراز. شیراز. ایران.)، **عطاءالله رفیعی آتانی** (استادیار گروه اقتصاد دانشگاه علم و صنعت ایران. تهران. ایران.)، **احمدحسین شریفی** (استاد گروه فلسفه مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره). قم. ایران.)، **نجف لک‌زایی** (استاد گروه علوم سیاسی دانشگاه باقرالعلوم(ع). قم. ایران.)، **سید حسین میرمعزی** (دانشیار گروه اقتصاد اسلامی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. قم. ایران.)، **حسن آقانظری** (استاد گروه اقتصاد اسلامی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. قم. ایران.)
اعضای مشورتی هیئت تحریریه: **حسین بستان** (دانشیار گروه جامعه‌شناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. قم. ایران.)، **سید احسان رفیعی علوی** (دانشیار گروه فقه مضاف دانشگاه باقرالعلوم(ع). قم. ایران.)، **محمدجواد نوروزی** (استاد گروه علوم سیاسی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره))، **جاوید اقبال** (استاد دانشگاه اسلامی علیگر. هند.)، **طلال عتریسی** (استاد دانشگاه بیروت. لبنان.)

نشانی دفتر فصلنامه:
تهران: اتوبان ارتش (شرق به غرب)، بعد از متروی شهید محلاتی، پلاک ۷۹ (ساختمان کاسپین)، طبقه اول، واحد ۲، مؤسسه گفتمان پیشرفت
کد پستی: ۱۹۵۵۷۵۳۷۴۷
تلفن: ۰۲۱-۲۲۴۷۷۳۸۸
قیمت: ۴۰۰/۰۰۰ تومان
نشانی اینترنتی: frh.sccsr.ac.ir **پست الکترونیک:** frh@sccsr.ac.ir

ISSN: 2476-745X
E-ISSN: 2783-1418

فصلنامه تحقیقات بنیادین علوم انسانی به استناد ماده واحده مصوب مورخ ۱۳۸۷/۰۳/۲۱ شورای عالی انقلاب فرهنگی و براساس مصوبه ۵۸۵ مورخ ۱۳۸۷/۰۶/۲۴ شورای عالی حوزه های علمیه، در جلسه مورخ ۱۳۹۹/۰۳/۲۰ شورای اعطای مجوزها و امتیازهای علمی حوزه از شماره ۱۵ به بعد حائز رتبه علمی-پژوهشی شد. رتبه علمی-پژوهشی این فصلنامه با درجه «ب» در تاریخ ۱۴۰۳/۰۵/۱۳ تمدید شده است.

- مقالات و مطالب منتشرشده در فصلنامه تحقیقات بنیادین علوم انسانی، لزوماً بیان دیدگاه‌های فصلنامه نیست.
- فصلنامه تحقیقات بنیادین علوم انسانی در تلخیص و ویرایش مقالات آزاد است.
- نقل مطالب و تصاویر با ذکر مأخذ بلامانع است.

فصلنامه علمی - پژوهشی

تحقیقات بنیادین علوم انسانی

| سال ۱۱ | شماره ۲ | شماره پیاپی ۳۹ | تابستان ۱۴۰۴ |

فهرست مطالب

اولویت‌بندی رویکردهای تولید علوم انسانی اسلامی با تکنیک تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP)؛ مطالعه حلقه‌های مفقوده و چالش‌های زنجیره ارزش ۱۱
ابراهیم کیمیایی دوین، وحید ارشدی

دلالت‌های روشی، روش‌شناختی و نظام‌واره‌ای جایگاه تجربه در مدل فرهنگستان علوم اسلامی قم ۴۹
مرضیه عبدلی مسینان

بازخوانی «آسیب‌شناسی فرهنگی» با تکیه بر استعاره «انسان صدرایی» ۸۷
محمدرضا مالکی بروجین

بازخوانی رویکرد خداسو به درمان چندبُعدی معنوی در چهارچوب رویکرد تهذیب و تکمیل علوم موجود ۱۲۵
سیدمحمدتقی موحد ابطحی، شهرزاد اسفندیاری

تسهیلگری والدین در پرورش تفکر چهارگانه کودکان زیر هفت سال: خوانشی در افق تحول علوم انسانی با رویکرد تحلیل انتقادی ـ تطبیقی ۱۶۹
سعیده اکبری‌نژاد، روح‌الله کریمی، صادق رضایی

اولویت‌بندی اصول اقتصاد اسلامی در طراحی نظام تکثر پولی با استفاده از روش تحلیل سلسله‌مراتبی AHP ۲۰۹
احمدعلی رضایی، محمدسعید پناهی بروجردی، سید حمید جوشقانی نائینی

Prioritizing the Principles of Islamic Economics in the Design of a Plural Monetary System Using the Analytic Hierarchy Process (AHP)

Ahmad Ali Rezaei*
PhD Candidate in Islamic Economics, Collaborative Researcher, Department of Economics, Institute of Humanities, Al-Mustafa International University, Qom, Iran
(Corresponding Author)
Rezai.ahmadali66@miu.ac.ir

Mohammad Saeed Panahi Boroujerdi*
Assistant Professor, Faculty of Economics, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran
ms_panahi@atu.ac.ir

Seyyed Hamid Joushghani Naeini
Assistant Professor, Faculty of Economics, Al-Mustafa International University, Qom, Iran
mirsadry@gmail.com

Abstract

Given that centralized monetary systems face structural challenges such as distributive inequality, structural inflation, and vulnerability to economic shocks, alternative monetary models—including plural monetary systems—have been proposed in monetary economics literature as viable options for enhancing economic resilience. However, the adaptability of such a model to the foundations of Islamic economics requires a precise elaboration of its theoretical underpinnings, the limits of its legitimacy, and its governance requirements. This study aims to identify and prioritize the principles of Islamic economics in designing a plural monetary system consistent with Islamic economic foundations. Adopting a mixed-methods approach (qualitative-quantitative) and drawing upon 'Allamah Ṭabāṭabā'ī's theory of creditivistic perceptions (*i'tibāriyyāt*) and the policies of resistance economy, the research was conducted in two phases. In the qualitative phase, the components of the proposed model were extracted from jurisprudential, philosophical, and relevant literature and classified into four dimensions: epistemological, functional, institutional, and governance. In the quantitative phase, the Analytic Hierarchy Process (AHP) was employed, utilizing the opinions of 50 experts and researchers in Islamic economics and finance to determine the relative importance of these principles. The results indicate that the principle of "justice-orientation and rightfulness" (*'adālat-meḥvarī wa ḥaq-medārī*) carries the highest weight among the principles under consideration, followed by "mechanisms of legitimation and Shariah supervision," "creditational dynamism and flexibility," "social status and public acceptability," and "value-based and ethical function." The findings suggest that, provided the necessary institutional, legal, and regulatory requirements are met, and effective Shariah oversight is exercised, a plural monetary model can be designed that is compatible with the foundations of Islamic economics and the objectives of the resistance economy. Accordingly, this paper does not seek to defend the conventional or neoliberal model of monetary pluralism nor to assert its absolute superiority; rather, it endeavors to elucidate the principles, conditions, and requirements for assessing the feasibility of designing a compatible version of this model within the framework of Islamic economics, and to offer an analytical framework for researchers, policymakers, and Islamic financial institutions.

Keywords: Monetary System, Monetary Pluralism, Islamic Economics, Analytic Hierarchy Process (AHP).

JEL Classification: E42, O16, Z12, C44.

https://orcid.org/0009-0004-3053-924X
https://orcid.org/0000-0003-0549-9464

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۲۰ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۱۷

اولویت‌بندی اصول اقتصاد اسلامی در طراحی نظام تکثر پولی با استفاده از روش تحلیل سلسله‌مراتبی AHP[1]

احمدعلی رضایی

دانشجوی دکتری اقتصاد اسلامی، پژوهشگر همکار گروه علمی اقتصاد، پژوهشکده علوم انسانی، پژوهشگاه المصطفی، دانشگاه بین‌المللی المصطفی، قم، ایران (نویسنده مسئول)

Rezai.ahmadali66@miu.ac.ir

محمدسعید پناهی بروجردی

استادیار دانشکده اقتصاد، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران

ms_panahi@atu.ac.ir

سید حمید جوشقانی نائینی

عضو هیئت‌علمی گروه اقتصاد، دانشگاه بین‌المللی المصطفی، قم، ایران

mirsadry @gmail.com

چکیده

در شرایطی که نظام‌های پولی متمرکز با چالش‌های ساختاری نظیر نابرابری توزیعی، تورم ساختاری و آسیب‌پذیری در برابر شوک‌های اقتصادی مواجه‌اند، الگوهای جایگزین پولی، ازجمله نظام تکثر پولی، در ادبیات اقتصاد پولی به‌عنوان یکی از گزینه‌های قابل‌بررسی برای افزایش تاب‌آوری اقتصادی مطرح شده‌اند. بااین‌حال، امکان انطباق چنین الگویی با مبانی اقتصاد اسلامی، مستلزم تبیین دقیق مبانی نظری، حدود مشروعیت و الزامات حکمرانی آن است. هدف این پژوهش، شناسایی و اولویت‌بندی اصول اقتصاد اسلامی در طراحی الگویی از نظام تکثر پولی سازگار با مبانی اقتصاد اسلامی است. این مطالعه با رویکردی ترکیبی (کیفی-کمی) و با تکیه بر نظریه اعتباریات علامه طباطبایی (ره) و سیاست‌های اقتصاد مقاومتی انجام شد. در بخش کیفی، مؤلفه‌های الگوی پیشنهادی از متون فقهی، فلسفی و ادبیات مرتبط استخراج و در چهار محور معرفت‌شناختی، کارکردی، نهادی و حکمرانی طبقه‌بندی گردید. در بخش کمی، به‌منظور تعیین اهمیت نسبی این اصول، از روش تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) و نظرات ۵۰ نفر از کارشناسان و

۱. این مقاله مستخرج از رساله دکتری احمدعلی رضایی با عنوان «الگوی پیشنهادی مبتنی بر تکثر پولی در یک اقتصاد مقاومتی و اعتبارسنجی آن» می‌باشد.

پژوهشگران حوزه اقتصاد اسلامی و مالی استفاده شد. نتایج نشان داد که اصل «عدالت‌محوری و حق‌مداری» بیشترین وزن را در میان اصول مورد بررسی دارد و پس از آن، «سازوکار مشروع‌سازی و نظارت شرعی»، «پویایی اعتباری و انعطاف‌پذیری»، «وضع اجتماعی و مقبولیت عمومی» و «کارکرد ارزشی و اخلاقی» قرار می‌گیرند. یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که در صورت فراهم‌بودن الزامات نهادی، حقوقی و نظارتی و اعمال نظارت مؤثر شرعی، می‌توان الگویی از تکثر پولی را طراحی کرد که با مبانی اقتصاد اسلامی و اهداف اقتصاد مقاومتی سازگار باشد. ازاین‌رو، پژوهش حاضر در پی دفاع از الگوی متعارف یا نئولیبرالی تکثر پولی و یا اثبات برتری مطلق آن نیست؛ بلکه می‌کوشد اصول، شرایط و الزامات لازم برای ارزیابی امکان طراحی نسخه‌ای سازگار از این الگو در چهارچوب اقتصاد اسلامی را تبیین کند و چهارچوبی تحلیلی برای استفاده پژوهشگران، سیاست‌گذاران و نهادهای مالی اسلامی ارائه دهد.

واژگان کلیدی: نظام پولی، تکثر پولی، اقتصاد اسلامی، روش تحلیل سلسله‌مراتبی AHP.

طبقه‌بندی JEL: E42, O16, Z12, C44.

۱. مقدمه

نظام‌های پولی متمرکز معاصر، با تکیه بر خلق پول ازطریق بدهی و انحصار قدرت پولی در دست بانک‌های مرکزی، با چالش‌های ساختاری جدی نظیر تورم ساختاری، نابرابری توزیعی و آسیب‌پذیری در برابر شوک‌های خارجی مواجه‌اند (Mishkin, 2022, p. 17; Gorton & Metrick, 2021, p. 148). دراین‌میان، «نظام تکثر پولی» به‌عنوان یکی از الگوهای پیشنهادی برای افزایش تاب‌آوری اقتصاد و کاهش وابستگی به ابزارهای پولی واحد، در بخشی از ادبیات اقتصاد پولی و نیز برخی مطالعات مرتبط با اقتصاد مقاومتی، موردتوجه برخی پژوهشگران قرار گرفته است. بااین‌حال، پذیرش و طراحی چنین نظامی در چهارچوب اقتصاد اسلامی، نیازمند تبیین مبانی نظری دقیقی است که از کلی‌گویی‌های رایج فاصله گرفته و با اصول حکمرانی اسلامی همسو باشد. یکی از محورهای اصلی اختلاف‌نظر در ادبیات،

نسبت میان تکثر پولی و دیدگاه‌های مبتنی بر بازار آزاد و کاهش نقش دولت است. درحالی‌که برخی رویکردها، تکثر پولی را در قالب خصوصی‌سازی پول و رقابت آزاد میان ناشران پول تفسیر می‌کنند، پژوهش حاضر صرفاً امکان طراحی نسخه‌ای سازگار با مبانی اقتصاد اسلامی و تحت چهارچوب حکمرانی شرعی را مورد بررسی قرار می‌دهد.

برای پُرکردن این خلأ نظری و پاسخ به این پرسش که «آیا نظام تکثر پولی با اصول اقتصاد اسلامی سازگار است و چگونه می‌توان اصول حاکم بر آن را اولویت‌بندی کرد؟»، این پژوهش با رویکردی تطبیقی و نظری، به تبیین جایگاه تکثر پولی براساس «نظریه اعتباریات علامه طباطبایی (ره)» و «اصول اقتصاد مقاومتی» می‌پردازد. در این چهارچوب، پول نه یک کالای مادی ثابت، بلکه «اعتبار بعد الاجتماع» است که توسط عقل عملی و برای سامان‌دهی به روابط اقتصادی و اجتماعی جعل می‌شود. ازآنجاکه نیازها و مصالح اجتماعی متکثر و متغیرند، نظریه اعتباریات امکان تصور و اعتباربخشی به صورت‌های متنوعی از ابزارهای پولی را، درصورت تحقق شرایط لازم، منتفی نمی‌داند. بنابراین، مقصود از تکثر پولی در این پژوهش، الگوی متعارف نئولیبرالی مبتنی‌بر خصوصی‌سازی نامحدود پول نیست؛ بلکه بررسی امکان تنوع‌بخشی محدود، ضابطه‌مند و تحت نظارت حاکمیت شرعی به ابزارهای مبادله است؛ به‌گونه‌ای که مشروعیت، مقبولیت اجتماعی و کارکرد اقتصادی آن‌ها در چهارچوب اهداف اقتصاد اسلامی ارزیابی شود.

این مطالعه در پی آن است تا امکان طراحی الگوهای پولی بومی و مقاوم را بررسی کرده و الزامات نظری چنین الگویی را تبیین کند و نشان دهد که چگونه می‌توان با عبور از نگاه‌های سکولار به پول، به‌سمت نظامی پولی رفت که در آن تنوع ابزارهای مبادله، در خدمت عدالت و تاب‌آوری اقتصادی قرار گیرد.

سازماندهی مقاله به این صورت است که در بخش بعدی، مبانی نظری پژوهش با تمرکز

بر تئوری تکثر پولی، نظریه اعتباریات علامه طباطبایی و سیاست‌های اقتصاد مقاومتی تبیین می‌گردد. سپس در بخش روش‌شناسی، چگونگی استخراج مؤلفه‌ها و اجرای مدل AHP تشریح شده است. پس‌از آن، نتایج تحلیل داده‌ها و بحث تطبیقی یافته‌ها ارائه می‌شود و درنهایت، نتیجه‌گیری و پیشنهادات کاربردی برای سیاست‌گذاران اقتصادی مطرح خواهد شد.

۲. مبانی نظری و چهارچوب مفهومی

۲-۱. نقد نظام پولی متمرکز و ضرورت بازاندیشی در ماهیت پول

نظام پولی متمرکز معاصر، باتکیه‌بر انحصار خلق پول توسط بانک‌های مرکزی و واسطه‌گری بانکی تجاری، با چالش‌های ساختاری جدی مواجه است که تاب‌آوری اقتصاد را تهدید می‌کند. ازجمله مهم‌ترین این چالش‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره داشت (Blanchard & Summers, 2021, p. 41; Taylor, 2023, p. 65):

نخستین اشکال، پدیده «خلق پول از بدهی»[1] است که در آن حجم پول در گردش مستقیماً با سطح بدهی‌های بخش خصوصی و دولتی گره می‌خورد. این مکانیسم، ماهیت پول را از یک «میانجی مبادله» به یک «ابزار بدهی» تغییر داده و سیستم را به‌شدت به چرخه‌های رشد اقتصادی و تورم حساس می‌کند؛ به‌طوری که هرگونه رکود اقتصادی منجر به انقباض نقدینگی و رونق اقتصادی منجر به تورم ساختاری می‌شود. از منظر اقتصادی مقاومتی، این وابستگی به خلق پول بدهی‌محور، اقتصاد را در برابر شوک‌های خارجی (مانند تحریم‌های ارزی یا نوسانات نرخ بهره جهانی) آسیب‌پذیر می‌سازد، زیرا انضباط مالی دولت و بخش خصوصی ازطریق مکانیسم‌های بازار و نه ازطریق نظارت مستقیم شرعی یا دولتی کنترل می‌شود (Al-Muhammad, 2022, p. 89).

1. Credit Money Creation.

دومین اشکال، «تمرکز قدرت نقدینگی» و اثرات تـوزیعی نامتقـارن آن اسـت. در نظـام متمرکز، دسترسی به اعتبار و خلق پول در دست گـروه محـدودی از نهادهـای مـالی بـزرگ متمرکز است. این تمرکز، منجر به پدیده «اثر ریچاردسون» یـا ثروتمندشـدن سـریع‌ترین‌ها می‌شود؛ به‌این‌ترتیب که تزریق نقدینگی جدید، ابتدا به بخش‌های سرمایه‌ای و دارایی‌محور (سوداگری) نشت می‌کند و تنها بخش کوچکی از آن بـه اقتصـاد واقعـی و تولیـد ناخـالص داخلـی نفـوذ می‌کنـد. ایـن ناکارآمـدی در توزیـع نقـدینگی، باعـث حاشیه‌نشین‌شـدن تولیدکنندگان خرد و رشد اقتصاد دلالـی می‌شـود کـه دقیقـاً در تقابـل بـا اصـول «عـدالت تـوزیعی» و «مردم‌محـوری» در اقتصـاد مقـاومتی اسـت (Tirole, 2023, p. 57; Siddiqi, 2023, p. 70; Ayub, 2022, p. 95).

سومین ایراد، «ناکارآمدی در مدیریت شوک‌های سیستمیک» است. انحصار یک واحد پولی رسمی، به‌معنای عدم وجود «ضربه‌گیرهای پـولی»[1] اسـت. در شـرایط بحـران (ماننـد تحریم‌های گسترده یا فروپاشی زنجیره تأمین)، وقتی پول رسمی ملی ارزش خود را از دست می‌دهد یا دسترسی به آن قطع می‌شود، هیچ ابزار مبادله جایگزینی در داخل سیستم وجـود ندارد که فعالیت‌های اقتصادی حیاتی (مانند مبادلات محلی یا صنفی) را حفظ کنـد (Al-Muhammad, 2022, p. 90; Ismail & Hassan, 2021, p. 11). براین‌اساس، برخی صاحب‌نظران، تکثر پولی را به‌عنوان یکی از گزینه‌های قابل‌بررسی برای افزایش تاب‌آوری ساختاری اقتصاد مطرح کرده‌انـد؛ بـه ایـن معنـا کـه در صـورت طراحـی مناسب و وجود چهارچوب‌های حقوقی، نهادی و نظـارتی، لایـه‌های مکمـل پـولی (ماننـد پول‌های محلی، موضوعی یا بومی) می‌توانند در شرایط اختلال در لایه اصلی پولی، بخشی از کارکردهای مبادله را حفظ کنند.

1. Monetary Shock Absorbers.

درمجموع، نقدهای مطرح‌شده درباره نظام پولی متمرکز نشان می‌دهد که تمرکزگرایی در خلق پول، نه‌تنها منجر به نابرابری ساختاری و تورم می‌شود، بلکه اقتصاد را در برابر شوک‌های خارجی و بحران‌های داخلی بی‌دفاع می‌سازد. این ناکارآمدی‌های عملیاتی، ضرورت بازاندیشی در ماهیت پول و بررسی الگوهای جایگزین یا مکمل نظام پولی متمرکز را برجسته می‌سازد؛ الگوهایی که در صورت برخورداری از الزامات نهادی و حکمرانی مناسب، بتوانند به توزیع متوازن‌تر قدرت نقدینگی و افزایش تاب‌آوری اقتصادی کمک کنند. دراین‌راستا، «تئوری تکثر پولی» به‌عنوان یکی از چهارچوب‌های نظری مطرح شده است که با به‌رسمیت‌شناختن هم‌زیستی انواع مختلف پول (رسمی، محلی، موضوعی و دیجیتال)، ظرفیت بالقوه‌ای برای کاهش برخی کاستی‌های نظام پولی متمرکز، در صورت تحقق الزامات حقوقی، نهادی و نظارتی، مطرح می‌کند.

البته، تئوری تکثر پولی با وجود ظرفیت‌های بالقوه، با چالش‌ها و محدودیت‌های مهمی در سطح نظری و عملی مواجه است. از مهم‌ترین چالش‌های این الگو می‌توان به افزایش پیچیدگی نظام پرداخت، دشواری هماهنگی میان ابزارهای پولی متعدد، احتمال تمرکز قدرت انتشار پول در دست بازیگران بزرگ اقتصادی، شکل‌گیری رانت ناشی از حق آقایی، و ضرورت طراحی سازوکارهای مؤثر برای کنترل تورم و حفظ ثبات پولی اشاره کرد. علاوه بر این، در بستر اقتصاد ایران، تحقق هرگونه الگوی تکثر پولی با موانع نهادی و اجرایی مهمی مواجه است؛ ازجمله ضرورت تعیین دقیق جایگاه بانک مرکزی و حاکمیت پولی، تدوین چهارچوب‌های حقوقی برای تعریف، انتشار و نظارت بر پول‌های مکمل، ایجاد سازوکارهای نظارت شرعی و مالی، تضمین شفافیت عملکرد ناشران پولی، و فراهم‌سازی زیرساخت‌های فنی و اطلاعاتی لازم برای مدیریت چنین نظامی. همچنین، پذیرش اجتماعی و ایجاد اعتماد عمومی نسبت به ابزارهای پولی جدید، از دیگر پیش‌شرط‌های

اساسی موفقیت این الگو محسوب می‌شود. ازاین‌رو، پذیرش تکثر پولی در این پژوهش به‌معنای پذیرش بی‌قیدوشرط یا دفاع از نسخه متعارف و نئولیبرالی آن نیست؛ بلکه این مفهوم صرفاً به‌عنوان یک چهارچوب نظری قابل‌بررسی مطرح شده است که امکان طراحی نسخه‌ای سازگار با اقتصاد اسلامی، تنها درصورت تحقق الزامات فقهی، نهادی، حقوقی و حکمرانی مناسب امکان‌پذیر خواهد بود.

در بخش بعد، به تبیین این تئوری پرداخته می‌شود تا زمینه برای ارزیابی سازگاری آن با مبانی فقهی و اقتصادی اسلام فراهم گردد.

۲-۲. معرفی تئوری تکثر پولی

تئوری تکثر پولی به‌عنوان یک نظریه اقتصادی نوظهور در مقابل نظام پولی متمرکز و سنتی طرح شده است. این تئوری براساس ایده‌های مطرح‌شده توسط اقتصاددانانی چون هایک[1] (۱۹۷۶) در قرن هفده، به معرفی سیستم پولی‌ای می‌پردازد که در آن انواع مختلف پول‌ها می‌توانند در یک اقتصاد وجود داشته باشند و از طرف دولت یا بانک‌های مرکزی محدود نشوند. برخلاف سیستم‌های پولی سنتی که بر پول‌های دولتی یا واحدهای پولی خاص مانند دلار یا یورو تمرکز دارند، تئوری تکثر پولی به‌دنبال ایجاد یک هم‌زیستی سالم میان انواع مختلف پول است. در این سیستم، نهادهای مالی مختلف می‌توانند ارزهای دیجیتال، طلا، ارزهای محلی و حتی پول‌های تولیدشده توسط مؤسسات خصوصی را به‌عنوان ابزارهای پرداخت قانونی معرفی کنند. این ایده، به‌ویژه در دهه‌های اخیر و با ظهور ارزهای دیجیتال، مورد توجه بیشتری قرار گرفته است (Davies, 2022, p. 1158).

لازم به تأکید است که مفهوم «تکثر پولی» در این پژوهش، معادل کامل نظریه خصوصی‌سازی پول در اندیشه هایک یا دیگر نظریه‌های نئولیبرالی تلقی نمی‌شود. هرچند

1. Hayek.

ایـن نظریـه‌ها در طـرح ایـده هم‌زیسـتی اشـکال متنـوع پـول نقـش داشـته‌اند، امـا مبـانی معرفت‌شناختی، اهداف و سازوکارهای حکمرانـی آن‌هـا بـا الگـوی مـورد بررسـی در ایـن پژوهش متفاوت است. در اندیشه هایک، تکثر پولی عمدتاً بر رقابت بـازار و کـاهش نقـش دولت در انتشار پول استوار است، درحالی‌که در پژوهش حاضـر، موضـوع اصـلی بررسـی امکان طراحی الگویی از تنوع ابزارهای پـولی در چهـارچوب حکمرانـی اسـلامی، نظـارت عمومی و موازین شرعی است. ازاین‌منظـر، اسـتفاده از اصـطلاح «تکثـر پـولی» بـه‌معنای پذیرش تمامی مبانی فلسفی و اقتصادی نظریه هایک نیست، بلکه صـرفاً نـاظر بـه بررسـی ظرفیت وجود اشکال متنوع پول در یک چهارچوب نهادی متفاوت است.

مبانی نظری تئوری تکثر پولی بر اصل هم زیستی و تنوع در عرضه ابزارهای پولی استوار است. براساس این دیدگاه، درصـورت وجـود چهارچوب‌هـای حقـوقی، نهـادی و نظـارتی مناسب، هم‌زیستی انواع مختلف پول می‌تواند وابستگی انحصـاری بـه یـک ابـزار پـولی را کاهش داده و زمینـه را بـرای افـزایش انعطاف‌پـذیری و تـاب‌آوری نظـام پـولی فـراهم آورد. به‌عبارت‌دیگر، برخلاف سیستم‌های پولی متمرکز که یک پول واحد را به‌عنوان ابزار تبـادل و ذخیره ارزش تحمیل می‌کنند، در سیستم تکثر پولی، پول‌های مختلف از نظر قدرت خرید و استفاده آزادانه هم‌زیستی خواهند کرد. همچنین، تئـوری تکثـر پـولی بـا تأکیـد بـر کـاهش وابستگی به بانک‌های مرکزی، می‌تواند منجر به افـزایش کـارآیی و شـفافیت در فرآینـدهای اقتصادی شود (Mises, 2021, p. 19).

هدف اصلی تئوری تکثر پولی، در روایـت متعـارف آن، ایجـاد نظـامی اسـت کـه از طریـق هم‌زیستی و رقابت میان ابزارهای پولی، وابستگی به انحصار پولی دولت را کاهش داده و کـارایی و انعطاف‌پذیری نظام پولی را افزایش دهد. در این دیدگاه، کاهش آثار برخی سیاسـت‌های پـولی انبساطی و محدودشدن مداخله دولت در بازار پول نیـز از اهـداف موردتوجـه اسـت. البتـه ایـن

اهداف، لزوماً با مفهوم عدالت توزیعی در اقتصاد اسلامی یکسان نیستند و ازهمین‌رو، پژوهش حاضر می‌کوشد امکان بازخوانی و ارزیابی این نظریه را در چهارچوب مبانی اقتصاد اسلامی، با تأکید بر عدالت، حق‌مداری و نظارت شرعی، مورد بررسی قرار دهد.

در برخی رویکردهای مرتبط با تکثر پولی، این فرض مطرح شده است که هم‌زیستی کنترل‌شده انواع مختلف ابزارهای پولی می‌تواند دامنه انتخاب فعالان اقتصادی را افزایش داده و امکان استفاده از ابزارهای متناسب با نیازهای متفاوت اقتصادی را فراهم آورد. البته این ادعا منوط به وجود چهارچوب‌های حقوقی، نظارتی و نهادی مناسب است و نباید آن را با صرف وجود ارزهای متعدد در نظام مالی بین‌المللی یا آزادی بازار ارز یکسان تلقی کرد؛ زیرا در الگوی تکثر پولی، موضوع اصلی هم‌زیستی پول‌های مکمل با کارکردهای متفاوت در داخل یک نظام اقتصادی و تحت قواعد مشخص حکمرانی است، نه صرف تعدد ارزهای ملی کشورهای مختلف.

در چنین چهارچوبی، بخشی از سازوکارهای اجرایی و عملیاتی نظام پولی می‌تواند با بهره‌گیری از ابزارهای متنوع و مکمل، انعطاف‌پذیرتر طراحی شود؛ بااین‌حال، این امر به‌معنای حذف یا تضعیف نقش حاکمیت و بانک مرکزی در سیاست‌گذاری پولی نیست، بلکه مستلزم استقرار الگوی حکمرانی چندلایه‌ای است که در آن سیاست‌گذاری کلان، تنظیم‌گری و نظارت همچنان در اختیار نهادهای حاکمیتی باقی می‌ماند و درعین‌حال، امکان به‌کارگیری ابزارهای پولی مکمل در چهارچوب ضوابط مشخص فراهم می‌شود. دراین‌صورت، می‌توان انتظار داشت که استفاده هدفمند از ابزارهای پولی متنوع، درصورت فراهم بودن الزامات حقوقی، نهادی و نظارتی، ظرفیت نظام پولی را برای مواجهه با برخی بحران‌های اقتصادی و پاسخ‌گویی بهتر به نیازهای متنوع بخش‌های مختلف اقتصاد افزایش دهد (Tirole, 2023, p. 60).

با وجود این، طرح نظام تکثر پولی به‌عنوان جایگزین یا مکمل نظام پولی متمرکز، خود با چالش‌ها و نقدهای مهمی در ادبیات اقتصادی مواجه است. یکی از مهم‌ترین نقـدهای وارد بر نظریه تکثر پولی، احتمال افزایش تعداد ناشران پـول و بـروز آشـفتگی در نظـام مبـادلات است. بااین‌حال، صرف انتشار یا اعتباربخشی به یک ابزار پولی، به‌معنای تبدیل‌شدن آن بـه پول رایج و کارآمد نیست. هر ابـزار پـولی بـرای ایفـای کارکردهـای پـول، بایـد از پـذیرش عمومی، اعتماد اجتماعی، پشتوانه مناسب، ثبات نسبی ارزش و قابلیت استفاده در مبادلات برخوردار باشد. ازاین‌رو، بسیاری از ابزارهای پولی بالقوه، حتی درصورت انتشار، موفـق بـه کسب مقبولیت اجتماعی نشده و عملاً از چرخه مبادلات حذف می‌شوند. علاوه‌بـراین، در الگوی موردنظر این پژوهش، تکثر پولی به‌معنای ایجاد تعداد نامحدودی از واحدهای پولی یا حذف نقش حاکمیت در نظام پولی نیست؛ بلکه ناظر بر طراحی مجموعـه‌ای محـدود از پول‌های مکمل است که با مجوز، نظارت و تنظیم‌گری نهادهـای مسـئول و در چهـارچوب ضوابط شرعی فعالیت می‌کنند. در چنین چهارچوبی، تکثر پولی نه به‌معنای آشفتگی پولی، بلکه به‌معنای تنوع هدفمند و کنترل‌شده ابزارهای پولی برای پاسخ‌گویی به نیازهای متفـاوت اقتصادی است.

یکی دیگر از مهم‌ترین چالش‌های مطرح در نظام‌های مبتنی بر پـول متکثـر و اعتبـاری، نحوه توزیع منافع ناشی از خلق پول (حق آقایی) است. درصورتی‌که انتشار ابزارهـای پـولی بدون ضوابط نهادی انجام شود، امکان تمرکز منافع اقتصادی در اختیار تعـداد محـدودی از ناشران و شکل‌گیری رانت وجود خواهد داشت. ازاین‌رو، الگوی پیشـنهادی ایـن پـژوهش، مشروعیت هرگونه ابزار پولی مکمل را منـوط بـه وجـود سـازوکارهای تنظیم‌گـری، نظـارت شرعی و حکمرانی عمومی می‌داند تا منافع ناشی از انتشار پول در راستای مصالح عمومی و اهداف اقتصاد اسلامی هدایت شود. بنابراین، تکثر پولی در این پژوهش به‌معنای انتقال حق

آقایی از دولت به بخش خصوصی نیست، بلکـه بـه‌معنای امکـان طراحـی ابزارهـای پـولی مکمل در چهارچوب حکمرانی عمومی و با حفظ منافع اجتماعی است.

از جمله دیگر دغدغه‌ها می‌توان به احتمال تضـعیف انسـجام سیاسـت پـولی، افـزایش پیچیدگی نظام پرداخت و تسویه، دشواری اعمال نظارت و تنظیم‌گری، امکان ایجـاد رانـت ناشی از حق انتشار پول، افـزایش هزینـه‌های مبادلـه درصـورت تعـدد واحـدهای پـولی، و احتمال تمرکز قدرت خلق پول در اختیار بازیگران بزرگ اقتصادی اشاره کـرد. افزون‌بـر این، برخی اقتصاددانان معتقدنـد کـه تحقـق هم‌زیسـتی مـؤثر میـان ناشـران پـول، در عمـل بـا محدودیت‌های ساختاری بازارهای مالی و پدیده تمرکز اقتصادی مواجـه اسـت و ازایـن‌رو، تکثر پـولی لزومـاً بـه نتـایجی همچـون افـزایش عـدالت یـا کـارایی منجـر نخواهـد شـد. برهمین‌اساس، پژوهش حاضر نیز تکثر پولی را نـه بـه‌عنوان یـک نظـام آرمـانی یـا راه‌حلـی قطعی، بلکه به‌عنوان یک الگوی نظریِ قابل‌بررسی تلقی می‌کند که کارآمـدی و مشـروعیت آن منوط به طراحی نهادی مناسب، وجود سازوکارهای تنظیم‌گری و نظارت مؤثر، و انطبـاق با مبانی اقتصاد اسلامی است. ازاین‌منظر، مسئله اصلی پژوهش، دفاع از اصل تکثـر پـولی نیست؛ بلکه بررسی این پرسش است که آیا درصورت پـذیرش چنـین رویکـردی، می‌تـوان چهـارچوبی مبتنـی بـر مبـانی اقتصـاد اسـلامی بـرای کـاهش مخـاطرات و بهره‌گیـری از ظرفیت‌های احتمالی آن ارائه کرد یا خیر.

۳-۲. نظریه اعتباریات علامه طباطبایی (ره)

نظریه اعتباریات علامه طباطبایی (ره)، با تأکید بر اصـالت عقـل عملـی در جعـل مفـاهیم اجتمـاعی و غایـت‌محوربودن سـاختارهای اعتبـاری، چهـارچوبی بـومی و منسـجم بـرای بازتعریف مفهوم پول فراهم می‌آورد (توسلی، ۱۳۹۶ الـف). در ایـن چهـارچوب، پـول نـه به‌مثابه یک شیء مادی یا صـرفاً وسـیله‌ای بـرای مبادلـه، بلکـه بـه‌عنوان نهـادی اعتبـاری و

قراردادی تعریف می‌شود که توسط عقل عملی انسان و برای سامان‌دهی به روابط اقتصادی و اجتماعی در راستای غایات مطلوب جامعه و ارزش‌های اخلاقی اسلامی جعل شده است. پول از نوع «اعتبارات حقیقیه» است؛ گرچه واقعیت خارجی مادی ندارد، اما اثرات واقعی و ملموسی بر رفتار، ساختارهای اجتماعی و اقتصادی، و تحقق اهداف مطلوب اجتماعی و اخلاقی برجای می‌گذارد. بنابراین، ماهیت پول در فلسفه اسلامی به‌مثابه نهادی اجتماعی و وابسته به قرارداد است که فراتر از نگاه صرفاً ابزاری و قراردادی رایج در اقتصاد متعارف قرار می‌گیرد (طباطبایی، ۱۳۸۹، ص ۷۸؛ طباطبایی، ۱۳۸۶، ص ۲۵۴).

براساس این نظریه، اعتبارات مالی نظیر پول، ذاتاً ثابت و مطلق نیستند، بلکه ساخته‌وپرداخته عقل عملی در پاسخ به نیازهای متغیر اجتماعی‌اند. ازاین‌رو، در چهارچوب نظریه اعتباریات، امکان جعل و پذیرش اشکال متنوعی از ابزارهای پولی، فی‌نفسه قابل‌تصور است؛ اما مشروعیت و اعتبار هریک از این ابزارها منوط به آن است که وجود آن‌ها در عمل، تأمین‌کننده مصالح واقعی جامعه بوده و با معیارهایی همچون عدالت، حق‌مداری، کارایی اقتصادی و ضوابط شرعی سازگار باشد (توسلی، ۱۳۹۶ ب). بنابراین، نظریه اعتباریات به‌خودی‌خود مشروعیت نظام تکثر پولی را اثبات نمی‌کند، بلکه صرفاً ظرفیت نظری لازم برای بررسی امکان طراحی نسخه‌ای از آن را -درصورت احراز مصالح اجتماعی و شرعی- فراهم می‌آورد.

مفهوم «وضع جمعی» در اندیشه علامه بدین معناست که اعتباراتی چون پول تنها در بستر اجتماع و با پذیرش عمومی معنا می‌یابند، و همین خصیصه، بنیانی نظری برای خلق و پذیرش انواع پول‌های محلی، موضوعی یا دیجیتال در چهارچوب ارزش‌های اسلامی فراهم می‌کند (طباطبایی، ۱۳۷۳، ص ۳۲-۲۹؛ طباطبایی، ۱۳۸۶، ج ۵، ص ۲۹۱). ازآنجاکه نیازها و مصالح اجتماعی متکثر و متغیرند، عقل عملی می‌تواند متناسب با این تحولات،

اعتبارها و سازوکارهای متنوعی را جعل و پذیرش کند. ازاین‌منظر، نظریه اعتباریات ظرفیت نظری لازم برای بررسی امکان تنوع در ابزارهای پولی را فراهم می‌آورد، هرچند مشروعیت و نحوه تحقق چنین تنوعی نیازمند احراز سایر شرایط فقهی، حقوقی و نهادی است (طباطبایی، ۱۳۷۳، ص ۳۴-۳۲).

بااین‌حال، صرف اعتباری‌بودن پول یا تکثر آن به‌خودی‌خود، تضمین‌کننده مشروعیت یا کارآمدی نیست. اعتبار پول تنها زمانی ظرفیت مثبت دارد که در خدمت غایات مطلوب نظام اسلامی باشد، مانند عدالت توزیعی، ارتقاء تاب‌آوری اقتصادی و تقویت نقش مردم در نظام مالی (طباطبایی، ۱۳۸۶، ج ۵، ص ۲۹۳؛ میرزاپور، ۱۳۸۶، ص ۷۹). بنابراین، از منظر نظریه اعتباریات، صرف تنوع در ابزارهای پولی را نمی‌توان دلیلی بر ناسازگاری آن با اقتصاد اسلامی دانست. بااین‌حال، این امر به‌معنای مطلوبیت یا مشروعیت پیشینی هر الگوی تکثر پولی نیست؛ بلکه کارآمدی و مشروعیت آن وابسته به تحقق مجموعه‌ای از الزامات فقهی، حقوقی و نهادی، ازجمله رعایت عدالت، حفظ مصالح عمومی و استقرار سازوکارهای مؤثر حکمرانی و نظارت شرعی است. در چنین چهارچوبی، می‌توان ظرفیت‌های بالقوه برخی الگوهای تکثر پولی را برای کمک به تحقق اهداف اقتصاد اسلامی مورد ارزیابی قرار داد. بر این مبنا، می‌توان تکثر پولی را نه‌صرفاً به‌عنوان تنوع ابزارهای مبادله، بلکه به‌عنوان موضوعی قابل‌تحلیل در چهارچوب عقلانیت عملی و غایت‌محوری مورد بررسی قرار داد. بااین‌وجود، مشروعیت و مطلوبیت هر الگوی تکثر پولی، از پیش مفروض نیست و تنها درصورت انطباق با اصولی همچون عدالت، حق‌مداری، مصالح عمومی و سازوکارهای مؤثر حکمرانی و نظارت شرعی قابل ارزیابی و پذیرش خواهد بود.

شایان‌ذکر است که هدف این پژوهش، نسبت‌دادن نظریه معاصر تکثر پولی به اندیشه علامه طباطبایی (ره) یا ادعای طرح مستقیم چنین نظریه‌ای در آثار ایشان نیست. مسئله

اصلی، بهره‌گیری از ظرفیت‌های مفهومی نظریه اعتباریات به‌عنوان یک چهارچوب فلسفی برای تحلیل امکان سازگاری برخی اشکال تکثر پولی با مبانی اقتصاد اسلامی است. ازاین‌رو، رابطه میان نظریه اعتباریات و الگوی پیشنهادی، رابطه‌ای تفسیری و تحلیلی است، نه انتساب تاریخی یا استناد مستقیم به یک نظریه اقتصادی مدرن.

۴-۲. سیاست‌های اقتصاد مقاومتی به‌عنوان بستر تحقق اهداف غایی پول

اقتصاد مقاومتی به‌عنوان راهبردی کلان برای مدیریت اقتصاد در شرایط تحریم و نوسانات جهانی، بر محوریت «درون‌زایی»، «مردم‌محوری» و «تاب‌آوری» استوار است. این سیاست‌ها، معیارهای عملی و نظری برای تعیین مصالح اجتماعی و بسترساز برای اعتبار پول فراهم می‌آورند و به‌ویژه در تعیین مشروعیت و مطلوبیت انواع پول‌های موضوعی و محلی نقش حیاتی دارند. براساس این چهارچوب، پول‌هایی که در جهت تحقق اهداف عدالت اجتماعی، ارتقای تاب‌آوری اقتصادی و حمایت از تولید و رفاه عمومی طراحی شوند، اعتبارشان مشروع و هم‌راستا با مصالح اجتماعی است. دراین‌میان، سیاست «درون‌زایی» بر ضرورت کاهش وابستگی به نهادهای خارجی و تقویت چرخه‌های تولید داخلی تأکید دارد که در صورت تحقق الزامات نهادی، تکثر پولی با ایجاد ابزارهای مبادله‌ای بومی و محلی، می‌تواند این چرخه‌ها را حتی در شرایط قطع ارتباط با سیستم‌های مالی جهانی فعال نگه دارد (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰؛ مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹؛ مقام معظم رهبری، ۱۴۰۲).

سیاست «مردم‌محوری» در اقتصاد مقاومتی، نقش مردم را در نظام مالی و تصمیم‌گیری‌های اقتصادی پُررنگ می‌سازد. تکثر پولی با تفکیک کارکردهای پول (مانند ایجاد ارز سلامت، ارز تولید یا ارز روستایی)، امکان مشارکت فعال جوامع محلی در خلق و گردش ثروت را فراهم می‌کند. این تنوع‌بخشی، از تمرکز قدرت پولی در دست نهادهای

بزرگ جلوگیری کرده و به توسعه اقتصادی پایدار در سطح خرد کمک می‌نماید. همچنین، سیاست «انعطاف‌پذیری» و «تاب‌آوری» که ستون فقرات اقتصاد مقاومتی است، نیازمند وجود لایه‌های متعدد نقدینگی است که درصورت اختلال در لایه اصلی (پول رسمی)، لایه‌های مکمل بتوانند کارکرد مبادله را حفظ کنند. بنابراین، الگوی اسلامی تکثر پولی می‌تواند مکمل مهمی برای سیاست‌های اقتصاد مقاومتی باشد، زیرا با کاهش وابستگی به نظام پولی بین‌المللی و افزایش خودکفایی محلی، پایداری اقتصادی را تضمین می‌کند (پناهی بروجردی و رضایی، ١٤٠٤ الف).

درنهایت، سیاست «برون‌گرایی هوشمند» و «عدالت‌محوری» در اقتصاد مقاومتی، لزوم توجه به تعادل در روابط اقتصادی داخلی و خارجی را یادآوری می‌کند. تکثر پولی در چهارچوب اسلامی، با رعایت اصول حق‌مداری و پرهیز از سلطه‌گری، می‌تواند بستری برای تجارت منطقه‌ای و محلی فراهم آورد که در آن ارزش‌های اخلاقی و عدالت اجتماعی قربانی سودجویی‌های کوتاه‌مدت نشود. بنابراین، سیاست‌های اقتصاد مقاومتی نه‌تنها زمینه‌ساز نظری برای پذیرش تکثر پولی هستند، بلکه شاخص‌های عینی برای سنجش کارآمدی و مشروعیت هرگونه پول متکثر را ارائه می‌دهند؛ به‌طوری که هر ابزار پولی که نتواند به تقویت تاب‌آوری، عدالت و درون‌زایی کمک کند، از منظر اقتصاد مقاومتی نامطلوب و غیرمشروع خواهد بود.

۵-۲. پیشینه پژوهش

پیشینه پژوهش‌های فارسی نشان می‌دهد که مطالعات متعددی به بررسی مبانی نظری پول، اقتصاد اسلامی و امکان طراحی نظام‌های پولی جایگزین پرداخته‌اند. پناهی بروجردی و رضایی (۱۴۰۴ الف و ب و ج) در پژوهش‌های خود با عناوین «تحلیل مؤلفه‌های اسلامی الگوی تکثر پولی مبتنی‌بر نظریه اعتباریات علامه طباطبایی (ره)»، «تبیین جایگاه تئوری بوم‌شناختی پول در

افزایش مقاومت اقتصادی و اعتبارسنجی تئوری» و «راهبردهای پیشنهادی تحقق اقتصاد مقاومتی با تمرکز بر اجرای مدل ترکیبی حکمرانی اسلامی و تکثر پولی» بر اعتباری‌بودن ماهیت پول، وابستگی مشروعیت آن به مصالح عمومی و امکان بهره‌گیری از ابزارهای پولی متنوع در چهارچوب اقتصاد اسلامی و اقتصاد مقاومتی تأکید کرده‌اند. کاظمی (۱۴۰۲) در مطالعه «تحلیل اولویت‌بندی اصول بانکداری اسلامی با استفاده از AHP» عدالت و مشارکت را از مهم‌ترین اصول نظام مالی اسلامی معرفی کرده است. احمدی و شریفی (۱۴۰۰) در پژوهش «رابطه اصول اقتصاد اسلامی با طراحی نظام تکثر پولی» بر نقش شفافیت مالی و مدیریت ریسک در افزایش اعتماد و کاهش مخاطرات نظام‌های پولی تأکید کرده‌اند. رفیعی و حسینی (۱۳۹۶) در مقاله «اولویت‌بندی معیارهای شرعی در نظام‌های پولی: مطالعه موردی در ایران» با استفاده از روش AHP، رباگریزی، صداقت و امانت را از معیارهای مهم شرعی در طراحی نظام‌های پولی دانسته‌اند. توسلی (۱۳۹۶ الف و ب) در پژوهش «تبیین ماهیت پول در چهارچوب نظریه اعتباریات علامه طباطبایی» و کتاب تحلیل ماهیت پول و بنیان‌های اعمال سیاست پولی در اقتصاد اسلامی با بررسی تطور تاریخی پول و تحلیل ماهیت آن، بر نقش اعتباری‌بودن پول و ضرورت توجه به مبانی اسلامی در سیاست‌گذاری پولی تأکید کرده است. همچنین، یوسفی (۱۳۹۳) در پژوهش «طراحی مدل بانکداری اسلامی مبتنی بر اصول عدالت و مشارکت» نشان داده است که عدالت در تخصیص منابع و مشارکت اقتصادی از اصول اساسی در طراحی نظام‌های مالی اسلامی محسوب می‌شوند. درمجموع، این مطالعات زمینه نظری مناسبی برای بررسی ماهیت اعتباری پول، الزامات شرعی نظام‌های پولی و نقش عدالت و حکمرانی در طراحی الگوهای پولی اسلامی فراهم کرده‌اند، اما همچنان نیاز به پژوهشی وجود دارد که به‌صورت متمرکز، اصول حاکم بر طراحی نظام تکثر پولی اسلامی را استخراج و با رویکردی کمی اولویت‌بندی کند.

در بین مطالعات خارجی نیز، علی و محمد[1] (۲۰۲٤) در مقاله‌ای با عنوان «استانداردهای جهانی و نظام‌های پولی اسلامی» نشان دادند که تلفیق اصول اقتصاد اسلامی با استانداردهای بین‌المللی، راهکاری مناسب برای گسترش نظام‌های تکثر پولی اسلامی است. این تحقیق تأکید کرد که رعایت اصول شرعی باید در کنار پذیرش فناوری‌های نوین مالی مورد توجه قرار گیرد. رحمان و همکاران[2] (۲۰۲۱) در پژوهشی تحت عنوان «پیشرفت‌های فناوری در سیستم‌های مالی اسلامی» به بررسی تأثیر فناوری‌های نوین در بهبود کارکرد نظام‌های پولی اسلامی پرداختند. این تحقیق تأکید داشت که استفاده از فناوری بلاکچین و قراردادهای هوشمند، هم‌خوانی بیشتری با الزامات شریعت دارد. احمد و حسن[3] (۲۰۱۸) در مقاله‌ای با عنوان «تطبیق اصول اسلامی در نظام‌های پولی چندگانه» به تحلیل تأثیر اصول اقتصاد اسلامی در نظام‌های پولی چندگانه پرداختند. آن‌ها دریافتند که هماهنگی بین اهداف اقتصادی و اصول شرعی، تضمین‌کننده کارایی و پایداری چنین سیستم‌هایی است. خان، علی و رحمان[4] (۲۰۱٦) در پژوهشی با عنوان «اصول بانکداری اسلامی: یک تحلیل چندمعیاره» با استفاده از روش AHP به بررسی اصول اخلاقی در بانکداری اسلامی پرداختند. یافته‌های آن‌ها نشان داد که شفافیت مالی و ریسک‌پذیری مسئولانه از کلیدی‌ترین عوامل در موفقیت سیستم‌های پولی اسلامی هستند.

بررسی پیشینه پژوهش‌ها نشان می‌دهد که مطالعات پیشین عمدتاً به تحلیل کیفی اصول اقتصاد اسلامی در نظام‌های متمرکز یا بانکداری اسلامی پرداخته‌اند و شکافی نظری میان مبانی فقهی (نظریه اعتباریات) و الزامات فنی طراحی نظام‌های چندگانه وجود دارد؛ ازاین‌رو، پژوهش حاضر با تمرکز اختصاصی بر «نظام تکثر پولی»، دارای نوآوری و تمایز در

1. Ali, A., & Mohammed, F.
2. Rahman, R., et al.
3. Ahmed, H., & Hassan, S.
4. Khan, M., Ali, A., & Rahman, R.

چهار جنبه است: نخست، گذار از تحلیل کیفی بـه کمـی بـا اسـتفاده از روش AHP بـرای اولویت‌بنـدی اصـول اسـتراتژیک در بسـتر تکثـر پـولی؛ دوم، تلفیـق مبـانی نظـری بـومی (اعتباریات علامه طباطبایی) با چهارچوب عملیاتی برای مشروعیت‌بخشی به تنـوع پـولی؛ سوم، تلفیق معیارهـای شـرعی بـا الزامـات تکنولوژیـک و حکمرانـی مـدرن در یـک مـدل یکپارچه؛ و چهارم، بررسی هم‌زمان فرصت‌ها و چالش‌های خاص تکثـر پـولی در اقتصـاد مقاومتی که این موضوع را از مطالعات متمرکز بر نظام‌های یکپارچه متمایز می‌سازد.

افزون‌براین، نتایج اولویت‌بندی می‌تواند مبنایی برای تصمیم‌گیری مرحلـه‌ای سیاسـت‌گذاران در صورت بررسی یا طراحی هرگونه الگوی پولی مکمل در چهارچوب اقتصـاد اسـلامی باشـد. وزن‌های به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که ارزیابی هر ابزار پولی جدید نباید صـرفاً براسـاس کـارایی اقتصادی یا نوآوری فناورانه انجام شود، بلکه لازم است ابتدا میزان انطباق آن با اصـولی همچـون عدالت‌محوری، سازوکار مشروع‌سازی و نظارت شرعی بررسی گردد. به‌بیان‌دیگر، اولویت‌هـای استخراج‌شده می‌تواننـد بـه‌عنوان یـک چهـارچوب ارزیـابی و غربـالگری بـرای سـنجش میـزان سازگاری ابزارهای پولی پیشنهادی با مبانی اقتصاد اسلامی مورد اسـتفاده قـرار گیرنـد و از تبـدیل مباحث نظری به تصمیمات صرفاً سلیقه‌ای جلوگیری کنند.

۳. استخراج مؤلفه‌های اسلامی الگوی تکثر پولی

۱-۳. استخراج مؤلفه‌ها از متون فقهی و فلسفی

برای استخراج مؤلفه‌های هویتی، ارزشی و حکمرانی الگوی اسلامی تکثر پولی، این پژوهش بـا روشی استقرایی و تحلیل مفهومی، متون بنیادین فقهی و فلسفی (بـه‌ویژه آثـار علامـه طباطبـایی (ره)) را در پرتو سیاست‌های اقتصاد مقاومتی وادبیات نوین پولی بررسی کرده است. ایـن فرآینـد استقراء، مؤلفه‌های زیر را به‌عنوان ستون‌های اصلی الگوی پیشنهادی شناسایی نمود:

۱. پویایی اعتباری: براساس نظریه اعتباریات، اعتبارات اجتماعی (ازجمله پول) ثابت و مطلق نیستند، بلکه تابع مصالح و اوضاع اجتماعی‌اند. این مؤلفه، مشروعیت تنوع‌بخشی به ابزارهای پولی (محلی، موضوعی، دیجیتال) را در پاسخ بـه نیازهـای متغیـر جامعـه توجیـه می‌کند (Hassan & Ismail, 2021, p. 13).

۲. حق‌مداری: بر خلاف نظام‌های مبتنی بر سلطه یا سوداگری، پول در الگوی اسـلامی باید مبتنی‌بر اعطای حق و رعایت عدالت مبادلاتی باشد. این مؤلفه تضمین می‌کند که تکثر پولی منجر به تمرکز ثروت یا ایجاد رانت نشود، بلکه توزیع منصفانه قدرت اقتصادی را ارتقا دهد (میرزاپور، ۱۳۸۶، ص ۱۱۹؛ الغنوشی، ۲۰۰۱، ص ۱۷۵).

۳. وضع اجتماعی (پذیرش جمعی): پول تنها در بستر اجتماع و با اجماع عمومی معنـا می‌یابد. این مؤلفه نشان می‌دهد که مشروعیت هر نوع پول متکثری، منوط به «قبولیت عام» در میان جامعه هدف آن اسـت، امـا ایـن پـذیرش بـه‌تنهایی کـافی نیسـت و بایـد بـا نظـام ارزش‌های اسلامی همسو باشد (طباطبایی، ۱۳۸۶، ص ۲۵۹).

۴. سازوکار مشروع‌سازی: هر ابزار پولی جدید، چه سنتی باشد و چه دیجیتـال، بایـد در فرآیند تولید، گردش و ارزش‌گذاری خود، موازین شـریعت و اخـلاق را رعایـت کنـد. ایـن مؤلفه، چهارچوب نظارتی و فقهی لازم برای ورود ارزهای نوین به چرخـه اقتصـاد را فـراهم می‌سازد (پناهی بروجردی و رضایی، ١٤٠٤ ب).

۵. کارکرد ارزشی: پول در اسلام صرفاً یک ابزار بی‌طرف برای مبادله نیست، بلکه حامل هنجارها و اهداف اخلاقی‌است. این مؤلفه بر لزوم طراحی پول‌هایی تأکید دارد که مستقیماً در خدمت کرامت انسانی، رفاه اجتماعی و جلوگیری از سفته‌بازی باشند (طباطبایی، ۱۴۰۳ ق، ج ۴، ص ۲۸۰).

۶. وابستگی به عدالت: به‌عنوان مؤلفه‌ای بنیادین، تمام نهادهای پولی (رسمی یا مکمل) باید به ایجاد عدالت ساختاری و بازتوزیع عادلانه منابع منتهی شوند. این اصل، معیار نهایی

سنجش کارآمدی و مشروعیت هرگونه سیاست تکثر پولی است (الغنوشی، ۲۰۰۱، ص ۱۵۱؛ کاظمی، ۱۳۹۵، ص ۶۰).

این شش مؤلفه، با هم‌افزایی خود، چارچوبی منسجم را تشکیل می‌دهند که در بخش بعدی به دسته‌بندی آن‌ها در چهار محور اصلی (معرفت‌شناسی، کارکردی، نهادی و حکمرانی) پرداخته می‌شود.

۲-۳. دسته‌بندی مؤلفه‌ها

برای نظم‌دهی به مؤلفه‌های استخراج‌شده و ایجاد ساختاری منسجم برای الگوی پیشنهادی، این پژوهش مؤلفه‌های شش‌گانه را در چهار محور کلیدی طبقه‌بندی می‌کند. این دسته‌بندی نشان می‌دهد که تکثر پولی در اقتصاد اسلامی، پدیده‌ای چندبعدی است که ابعاد معرفت‌شناختی، کارکردی، نهادی و حکمرانی را در بر می‌گیرد.

الف) محور معرفت‌شناختی (ماهیت‌شناسی پول): این محور به چیستی پول و مبانی فلسفی آن می‌پردازد. مؤلفه «پویایی اعتباری» و «اعتبار عقل عملی» در این دسته قرار می‌گیرند. این محورها تأکید دارند که ماهیت پول، قراردادی و اجتماعی است و نمی‌توان آن را یک حقیقت ثابت و ابدی دانست. بنابراین، تنوع در شکل‌های پول (تکثر) نه‌تنها جایز، بلکه ناشی از تنوع نیازهای بشری و پاسخ‌های عقل عملی به آن‌هاست. این نگاه، ریشه فلسفی پذیرش تکثر پول را تأمین می‌کند.

ب) محور کارکردی (اهداف و غایت‌ها): این محور به این سوال پاسخ می‌دهد که پول متکثر باید چه کاری انجام دهد. مؤلفه‌های «کارکرد ارزشی»، «عدالت‌محوری» و «حق‌مداری» در این دسته جای می‌گیرند. در این چهارچوب، کارکرد پول فراتر از یک میانجی مبادله ساده است؛ پول باید ابزاری برای تحقق عدالت اجتماعی، توزیع عادلانه ثروت و حفظ کرامت انسانی باشد. هر نوع پولی که منجر به تمرکز ثروت یا سلب حق مردم شود، از منظر این محور مردود است.

ج) محور نهادی (شرایط پذیرش و مشروعیت): این محور به شرایط اجتماعی و فقهی برای وجود پول می‌پردازد. مؤلفه‌های «وضع اجتماعی» و «مشروعیت عرفی-دینی» در این دسته قرار دارند. براین‌اساس، هر نوع پولی (رسمی یا مکمل) برای داشتن هویت و کارکرد، نیازمند «اعتماد و پذیرش عمومی» (وضع اجتماعی) است. همچنین، این پذیرش باید در چهارچوب موازین شرعی و هنجاری جامعه اسلامی باشد تا از هرج‌ومرج جلوگیری شود.

د) محور حکمرانی (نظارت و تنظیم‌گری): این محور به سازوکارهای مدیریتی و نظارتی بر نظام پولی می‌پردازد. مؤلفه‌های «سازوکار مشروع‌سازی»، «تنظیم‌گری اخلاقی» و «مسئولیت اجتماعی» در این بخش قرار می‌گیرند. این محورها نشان می‌دهند که تکثر پولی به معنای رهاشدگی نیست، بلکه نیازمند چهارچوب‌های نظارتی هوشمند است که ضمن تضمین رعایت اصول شرعی، از خطراتی نظیر تورم، پولشویی و سوءاستفاده‌های مالی جلوگیری کنند.

جدول زیر خلاصه این دسته‌بندی و رابطه مؤلفه‌ها با محورهای چهارگانه را نشان می‌دهد:

جدول ۱: دسته‌بندی مؤلفه‌های اسلامی الگوی تکثر پولی براساس چهار محور تحلیلی

محور تحلیلی	مؤلفه‌های کلیدی	تبیین
معرفت‌شناختی	پویایی اعتباری اعتبار عقل عملی	پول نهادی قراردادی و متغیر است که توسط عقل عملی برای رفع نیازهای اجتماعی جعل می‌شود؛ بنابراین تنوع در آن طبیعی است.
کارکردی	کارکرد ارزشی عدالت‌محوری حق‌مداری	پول باید در خدمت رفاه عمومی، توزیع عادلانه ثروت و حفظ حقوق افراد باشد و از سلطه و سلب حق پرهیز کند.
نهادی	وضع اجتماعی مشروعیت عرفی-دینی	پول برای اعتبار، نیازمند پذیرش جمعی (اعتماد عمومی) و همسویی با هنجارهای دینی و اجتماعی است.
حکمرانی	سازوکار مشروع‌سازی تنظیم‌گری اخلاقی مسئولیت اجتماعی	نظارت بر فرآیند خلق و گردش پول برای اطمینان از رعایت شریعت، اخلاق و جلوگیری از آسیب‌های سیستمی ضروری است.

منبع: یافته های پژوهش

این دسته‌بندی چهارگانه، چهارچوبی جامع و منسجم را برای تحلیل و اولویت‌بندی اصول حکمرانی پولی در الگوی پیشنهادی فراهم می‌سازد که در بخش‌های بعدی مورد بررسی و سنجش قرار خواهد گرفت.

۴. روش پژوهش

این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش، ترکیبی (کیفی-کمی) است. فرآیند تحقیق در دو مرحله اصلی انجام شده است:

ـ در مرحله اول، با استفاده از روش تحلیل مفهومی و استقرایی، مؤلفه‌های استخراج‌شده از متون فقهی و فلسفی به‌عنوان معیارهای اصلی و زیرمعیارها در ساختار سلسله‌مراتبی مدل AHP تدوین گردید.

ـ در مرحله دوم، برای تعیین وزن و اولویت این اصول، از روش کمی تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) استفاده شد تا با بهره‌گیری از قضاوت خبرگان، اولویت‌بندی اصول اقتصاد اسلامی در طراحی نظام تکثر پولی صورت پذیرد.

جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه کارشناسان، اساتید دانشگاه و پژوهشگران حوزه‌های اقتصاد اسلامی، مالی اسلامی، بانکداری اسلامی و سیاست‌گذاری پولی در کشور هستند که دارای حداقل ۵ سال سابقه تخصصی در این حوزه‌ها می‌باشند. با توجه به ماهیت تخصصی پژوهش و نیاز به داشتن دانش عمیق هم‌زمان در مباحث فقه اقتصاد و نظام‌های پولی نوین، از روش نمونه‌گیری هدفمند و تکنیک گلوله برفی استفاده شد. حجم نمونه با استفاده از جدول نمونه‌گیری مورگان تعیین گردید و فرآیند انتخاب نمونه‌ها تا رسیدن به نقطه اشباع داده‌ها ادامه یافت. درنهایت، ۵۰ نفر از خبرگان واجد شرایط به‌عنوان نمونه نهایی انتخاب شدند. این تعداد با توجه به حساسیت مقایسه‌های جفتی در روش AHP و

نیاز به تنوع دیدگاه‌ها (شامل فقهای اقتصاد، اقتصاددانان و سیاست‌گذاران) کافی ارزیابی شد. برای اطمینان از نمایندگی جامعه، توزیع جنسیتی، سنی و تخصصی نمونه‌ها به گونه‌ای بود که بازتاب‌دهنده طیف وسیعی از دیدگاه‌های کارشناسی در حوزه اقتصاد اسلامی باشد.

ابزار اصلی گردآوری داده‌ها در بخش کمی، پرسشنامه مقایسه جفتی بر اساس مقیاس لیکرت ۹ درجه‌ای بود که برای تعیین اهمیت نسبی معیارها و زیرمعیارها طراحی شد. پرسشنامه در دو بخش تنظیم گردید: بخش اول شامل اطلاعات دموگرافیک خبرگان و بخش دوم شامل جداول مقایسه جفتی برای هر سطح از سلسله‌مراتب معیارها.

برای اطمینان از روایی پرسشنامه، از روایی صوری و محتوایی استفاده شد. نسخه اولیه پرسشنامه توسط ۵ نفر از متخصصان و اساتید دانشگاه در حوزه اقتصاد اسلامی و روش‌های تحقیق بررسی گردید و بازخوردهای آن‌ها برای اصلاح شفافیت سوالات و دسته‌بندی معیارها اعمال شد. همچنین برای سنجش پایایی، از روش آلفای کرونباخ در یک مطالعه مقدماتی با ۱۰ نفر از خبرگان استفاده شد که ضریب ۰.۸۵ را نشان داد، که نشان‌دهنده پایایی مطلوب ابزار است. همچنین در روش AHP، شاخص سازگاری (CR) برای اطمینان از عدم تناقض در قضاوت‌های خبرگان محاسبه و بررسی گردید.

روش تحلیل سلسله‌مراتبی، به دلیل توانایی در تبدیل قضاوت‌های کیفی خبرگان به مقادیر کمی و قابلیت بررسی سازگاری منطقی آن‌ها، به عنوان روش اصلی این پژوهش انتخاب گردید. دلایل انتخاب این روش عبارتند از:

- ماهیت سلسله‌مراتبی ساختار پژوهش (معیارهای اصلی و زیرمعیارها)،
- امکان مقایسه جفتی معیارها برای کاهش خطای قضاوت انسانی، و
- ارائه شاخص سازگاری برای اطمینان از منطق‌پذیری پاسخ‌ها.

فرآیند مدل‌سازی شامل مراحل زیر بود:

ـ ساخت‌بندی سلسله‌مراتب: تعیین هدف پژوهش (اولویت‌بندی اصول اقتصاد اسلامی در طراحی نظام تکثر پولی)، معیارهای اصلی، و زیرمعیارها (اصل‌های عملیاتی).

ـ ساخت ماتریس‌های مقایسه جفتی: برای هر سطح سلسله‌مراتب، خبرگان اهمیت نسبی هر معیار نسبت به دیگری را بر اساس مقیاس ۱ تا ۹ مشخص کردند.

ـ محاسبه وزن‌های نسبی: استخراج بردار ویژه نرمال‌شده از ماتریس‌ها برای تعیین وزن هر معیار.

ـ بررسی سازگاری: محاسبه نرخ سازگاری (CR). اگر $CR<۰/۱$ باشد، قضاوت‌های خبرگان سازگار و معتبر تلقی می‌شوند.

ـ محاسبه وزن‌های نهایی و رتبه‌بندی: ترکیب وزن‌های محلی هر سطح برای به‌دست‌آوردن وزن جهانی معیارها و درنهایت رتبه‌بندی اصول از مهم‌ترین تا کم‌اهمیت‌ترین.

۵. تجزیه و تحلیل داده‌ها و اولویت‌بندی اصول

در این بخش، نتایج حاصل از اجرای مدل تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) بر روی داده‌های گردآوری‌شده از ۵۰ نفر از خبرگان اقتصاد اسلامی ارائه می‌شود. هدف اصلی، تعیین وزن نهایی هر یک از اصول استخراج‌شده از مبانی نظری و رتبه‌بندی آن‌ها براساس اهمیت نسبی در طراحی نظام تکثر پولی اسلامی است. فرآیند تحلیل شامل سه مرحله اصلی بود:

ـ اول، ساخت ماتریس‌های مقایسه جفتی برای هر سطح سلسله‌مراتبی؛

ـ دوم، محاسبه وزن‌های نسبی و بررسی نرخ سازگاری (CR) برای اطمینان از منطق‌پذیری قضاوت‌های خبرگان؛

ـ و سوم، محاسبه وزن‌های کلان و رتبه‌بندی نهایی اصول.

۱-۵. بررسی سازگاری منطقی پاسخ‌های خبرگان

پیش از ارائه نتایج رتبه‌بندی، لازم است صحت و اعتبار پاسخ‌های خبرگـان از نظـر منطقـی مورد تأیید قرار گیرد. در روشAHP ، معیار سنجش این موضـوع «نـرخ سـازگاری» (CR) است. اگر CR کمتـر از ۰.۱ (۱۰٪) باشـد، قضـاوت‌های خبرگـان سـازگار و معتبـر تلقـی می‌شوند. جدول زیر میانگین نرخ سازگاری برای هر سطح از سلسله‌مراتب را نشان می‌دهد.

جدول ۲: نرخ سازگاری (CR) در سطوح مختلف سلسله‌مراتب

سطح سلسله مراتب	میانگین CI	میانگین RI	میانگین CR	وضعیت
سطح ۱ (معیارهای اصلی)	۰.۰۱۲	۱.۲۴	۰.۰۰۹	سازگار
سطح ۲ (زیرمعیارهای محور معرفت‌شناختی)	۰.۰۱۵	۱.۱۲	۰.۰۱۳	سازگار
سطح ۳ (زیرمعیارهای محور کارکردی)	۰.۰۱۸	۱.۲۶	۰.۰۱۴	سازگار
سطح ۴ (زیرمعیارهای محور نهادی)	۰.۰۱۱	۱.۱۸	۰.۰۰۹	سازگار
سطح ۵ (زیرمعیارهای محور حکمرانی)	۰.۰۱۴	۱.۳۲	۰.۰۱۰	سازگار

منبع: یافته های پژوهش

همان‌طور که از جدول ۲ مشهود است، نرخ سـازگاری در تمـام سـطوح سلسـله‌مراتبی کمتر از آستانه مجاز (۰.۱) است. این امر نشان می‌دهد که خبرگـان در قضـاوت‌های خـود تناقض منطقی نداشته‌اند و وزن‌های محاسبه‌شده، بازتاب‌دهنده دیدگاه‌های منسجم و علمی جامعه آماری است.

۲-۵. اولویت‌بندی اصول اقتصاد اسلامی در طراحی نظام تکثر پولی

پس از اطمینان از سازگاری داده‌ها، وزن‌های نسبی هر معیار محاسبه و درنهایـت وزن‌هـای کلان برای تعیین اولویت نهایی اصول استخراج شد. جدول زیر نتایج نهایی رتبه‌بندی اصول را بر اساس اهمیت آن‌ها در الگوی پیشنهادی تکثر پولی نمایش می‌دهد.

جدول ۳: وزن‌های کلان و رتبه‌بندی اصول اقتصاد اسلامی در نظام تکثر پولی

رتبه	نام معیار	وزن	درصد اهمیت
۱	عدالت‌محوری و حق‌مداری (کارکردی)	۰.۳۲۵	۳۲.۵٪
۲	سازوکار مشروع‌سازی و نظارت شرعی (حکمرانی)	۰.۲۱۵	۲۱.۵٪
۳	پویایی اعتباری و انعطاف‌پذوری (معرفت‌شناختی)	۰.۱۸۵	۱۸.۵٪
۴	وضع اجتماعی و مقبولیت عمومی (نهادی)	۰.۱۵۵	۱۵.۵٪
۵	کارکرد ارزشی و اخلاقی (کارکردی)	۰.۱۲۰	۱۲.۰٪
مجموع	-	۱.۰۰۰	۱۰۰٪

منبع: یافته های پژوهش

نتایج جدول ۳ نشان می‌دهد که «عدالت‌محوری و حق‌مداری» با وزن کلان ۳۲.۵ درصد، به‌عنوان مهم‌ترین اصل در طراحی نظام تکثر پولی اسلامی شناسایی شده است. این یافته تأیید می‌کند که در فلسفه اسلامی، پول صرفاً یک ابزار مبادله بی‌طرف نیست، بلکه نهادی است که باید در خدمت توزیع عادلانه ثروت و جلوگیری از تمرکز قدرت اقتصادی باشد. براین‌اساس، در الگوی پیشنهادی این پژوهش، اگر از ابزارهای پولی متنوع (مانند پول‌های محلی یا موضوعی) استفاده شود، طراحی و به‌کارگیری آن‌ها باید تحت نظارت نهادهای حا کمیتی و در چهارچوب ضوابط حقوقی و شرعی صورت گیرد، به‌گونه‌ای که از ایجاد رانت، تمرکز قدرت اقتصادی و سوءاستفاده از حق انتشار پول جلوگیری شود. تنها در چنین شرایطی است که این ابزارها می‌توانند در خدمت تقویت فعالیت‌های مولد، توسعه اقتصادهای محلی و حمایت از گروه‌های هدف قرار گیرند. بنابراین، از منظر الگوی پیشنهادی این پژوهش، هیچ ابزار پولی صرفاً به دلیل متکثر بودن، مشروع یا مطلوب تلقی نمی‌شود؛ بلکه اعتبار آن منوط به آن است که در عمل، تحت نظارت مؤثر حاکمیت، در جهت تحقق عدالت، تأمین مصالح عمومی و جلوگیری از شکل‌گیری رانت و انحصار عمل کند.

در رتبه دوم، «سازوکار مشروع‌سازی و نظارت شرعی» با وزن ۲۱.۵ درصد قرار دارد. این اولویت بالا نشان‌دهنده اهمیت «حکمرانی پولی» در نظام اسلامی است. برخلاف دیدگاه‌های لیبرال که تکثر پولی را رها از نظارت می‌دانند، نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که در اقتصاد اسلامی، هرگونه تنوع پولی باید تحت چتر نظارتی حاکمیت شرعی باشد تا از انحراف به سمت ربا، غرر و پولشویی جلوگیری شود. این اصل، پل ارتباطی میان «آزادی در تنوع ابزار» و «ثبات در نظام ارزشی» است.

رتبه سوم متعلق به «پویایی اعتباری و انعطاف‌پذوری» با وزن ۱۸.۵ درصد است. این اصل ریشه در نظریه اعتباریات علامه طباطبایی دارد و تأکید می‌کند که ماهیت پول، قراردادی و متغیر است. اولویت این اصل نشان می‌دهد که نظام پولی اسلامی باید توانایی سازگاری با تحولات فناوری (مانند ارزهای دیجیتال) و نیازهای متغیر اقتصادی را داشته باشد. این انعطاف‌پذوری، کلید اصلی برای تحقق «تاب‌آوری اقتصادی» در برابر شوک‌های خارجی است.

رتبه چهارم و پنجم به ترتیب به «وضع اجتماعی و مقبولیت عمومی» (۱۵.۵ درصد) و «کارکرد ارزشی و اخلاقی» (۱۲ درصد) اختصاص دارد. این نتایج بیانگر آن است که اگرچه پذیرش مردمی (وضع اجتماعی) برای کارکرد پول ضروری است، اما در اولویت‌بندی اصول کلان، «عدالت» و «نظارت شرعی» اهمیت بیشتری دارند. همچنین، جنبه‌های اخلاقی و ارزشی به‌عنوان لایه‌ای تکمیلی، تضمین‌کننده این هستند که پول‌های متکثر، هویت اسلامی خود را حفظ کنند و به ابزارهای صرفاً تجاری تبدیل نشوند.

به‌طور کلی، این اولویت‌بندی نشان می‌دهد که الگوی پیشنهادی تکثر پولی در اسلام، یک الگوی «عدالت‌محور تحت نظارت شرعی» است که در آن انعطاف‌پذیری و تنوع، در خدمت اهداف غایی اقتصاد (عدالت و تاب‌آوری) قرار می‌گیرند.

۶. نتیجه‌گیری و پیشنهادات

این پژوهش با هدف اولویت‌بندی اصول اقتصاد اسلامی در طراحی نظام تکثر پولی و با بهره‌گیری از روش تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) و رویکردی تطبیقی-نظری انجام شد. در گام نخست، با نقد نظام پولی متمرکز و تبیین مبانی نظری مبتنی بر «نظریه اعتباریات علامه طباطبایی (ره)» و «سیاست‌های اقتصاد مقاومتی»، چارچوبی منسجم برای مشروعیت‌بخشی به تنوع پولی ترسیم گردید. سپس، مؤلفه‌های اسلامی الگوی تکثر پولی استخراج و در چهار محور معرفت‌شناختی، کارکردی، نهادی و حکمرانی دسته‌بندی شدند. در مرحله کمی، با نظرسنجی از ۵۰ نفر از خبرگان و متخصصان اقتصاد اسلامی، وزن‌های نسبی اصول تعیین و اولویت‌بندی نهایی انجام گرفت تا راهکاری عملیاتی برای مقاوم‌سازی اقتصاد در برابر شوک‌های داخلی و خارجی ارائه شود.

یافته‌های کلیدی این پژوهش نشان می‌دهد که «عدالت‌محوری و حق‌مداری» با وزن ۳۲.۵ درصد، مهم‌ترین اصل در طراحی نظام تکثر پولی اسلامی است. این یافته تأیید می‌کند که در فلسفه اسلامی، پول نه یک کالای بی‌طرف، بلکه ابزاری غایت‌مند برای توزیع عادلانه ثروت و جلوگیری از تمرکز قدرت اقتصادی است. در رتبه‌های بعدی، «سازوکار مشروع‌سازی و نظارت شرعی» (۲۱.۵٪)، «پویایی اعتباری و انعطاف‌پذیری» (۱۸.۵٪)، «وضع اجتماعی و مقبولیت عمومی» (۱۵.۵٪) و «کارکرد ارزشی و اخلاقی» (۱۲٪) قرار گرفتند. این رتبه‌بندی نشان می‌دهد که الگوی پیشنهادی، ترکیبی هوشمندانه از «نوآوری و تنوع» (از طریق پویایی اعتباری) و «ثبات و نظارت» (از طریق سازوکار مشروع‌سازی) است که می‌تواند تاب‌آوری اقتصادی را بدون قربانی کردن اصول اخلاقی افزایش دهد. همچنین، تحلیل تطبیقی با تجربیات جهانی (سوئیس، ژاپن) نشان داد که تکثر پولی در مقیاس کنترل‌شده، نقش حیاتی در حمایت از اقتصادهای بومی و کاهش وابستگی به نظام‌های پولی هژمونیک ایفا می‌کند.

از منظـر سیاسـت‌گذاری، مهم‌تـرین دسـتاورد ایـن پـژوهش ارائـه یـک چهـارچوب اولویت‌محور برای ارزیابی طرح‌های مرتبط با پول‌های مکمل، ارزهای محلی یـا ابزارهـای نوین پولی است. در شرایطی که فناوری‌های مالی و اشکال جدید پول بـا سـرعت در حـال توسعه هستند، نبود معیارهای روشن برای سنجش انطباق آن‌ها با اقتصاد اسـلامی می‌توانـد موجب تصمیم‌گیری‌های موردی و غیرمنسجم شود. نتایج ایـن پـژوهش می‌توانـد بـه‌عنوان مبنایی برای تدوین شاخص‌های ارزیابی، تنظیم مقررات و تعیین الزامـات شـرعی و نهـادی این ابزارها مورد استفاده قرار گیرد.

مقایسه یافته‌های این پژوهش با مطالعات پیشـین، نشـان‌دهنده همسـویی قابل‌توجـه در تأکید بر ماهیت اعتباری پول، ضرورت حکمرانی مناسب و نقـش اصـول عـدالت‌محور در نظام‌های پولی اسلامی است. پناهی بروجردی و رضایی (۱۴۰۴) با تأکید بر اعتبـاری‌بودن پول و لزوم جهت‌دهی آن به‌سوی مصالح عمومی، با یافته پژوهش حاضر مبنی بـر اولویـت «عدالت‌محوری و حق‌مداری» هم‌راستا هستند. همچنین، کـاظمی (۱۴۰۲) بـا تأکیـد بـر اهمیت عدالت و مشارکت در نظـام مـالی اسـلامی، جایگـاه محـوری عـدالت در الگـوی پیشنهادی این پژوهش را تأیید می‌کند. توسلی (۱۳۹۶ الـف و ب) نیـز در پـژوهش «تبیـین ماهیت پول در چهارچوب نظریه اعتباریات علامه طباطبایی» و کتاب تحلیل ماهیت پـول و بنیان‌های اعمال سیاست پولی در اقتصاد اسلامی با تأکید بر ماهیت اعتبـاری پـول و نقـش مبانی اجتماعی و شرعی در سیاست‌گذاری پولی، با مبنای نظـری ایـن پـژوهش همسـویی دارد. همچنین، یافته‌های احمدی و شـریفی (۱۴۰۰) دربـاره اهمیـت شـفافیت و مـدیریت ریسک و نتایج رفیعی و حسینی (۱۳۹۶) درباره نقش معیارهای شـرعی در نظـام پـولی، بـا تأکید پژوهش حاضر بر «سـازوکار مشروع‌سـازی و نظـارت شـرعی» همخـوان اسـت. در مطالعات خارجی نیز، رضـایی (۲۰۲۵)، علـی و محمـد (۲۰۲۴) و رحمـان و همکـاران

(۲۰۲۱) بر امکان تلفیق اصول اسلامی، عدالت‌محوری و فناوری‌های نوین مالی تأکید کرده‌اند که با یافته این پژوهش درباره ضرورت ترکیب انعطاف‌پذیری پولی با ثبات ارزشی و حکمرانی شرعی سازگار است.

پیشنهادهای زیر با اتکا به ترتیب اولویت معیارهای استخراج‌شده ارائه می‌شوند؛ بدین معنا که هرچه یک اصل وزن بیشتری داشته است، در طراحی سیاست‌ها نیز باید از اولویت بیشتری برخوردار باشد:

ـ تدوین چهارچوب قانونی برای پول‌های مکمل: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران باید با تصویب آیین‌نامه‌های ویژه، امکان ایجاد و گردش پول‌های محلی، صنفی و موضوعی (مانند ارز سلامت یا تولید) را در قالب «پیلوت‌های نظارتی» فراهم کند، مشروط بر آنکه این پول‌ها دارای پشتوانه واقعی (کالا یا خدمات) باشند و از چرخه ربا خارج باشند.

ـ ایجاد شورای تخصصی فقه اقتصاد: برای رفع ابهامات پیرامون مشروعیت ابزارهای نوین پولی (مانند استیبل‌کوین‌های بومی)، تشکیل شوری متشکل از فقهای اقتصاد و متخصصان فناوری بلاکچین ضروری است تا «استانداردهای شرعی» مشخصی برای اعتبارسنجی این ابزارها تدوین گردد.

ـ توسعه زیرساخت‌های دیجیتال اسلامی: سرمایه‌گذاری در توسعه شبکه پرداخت کلان و زیرساخت‌های بلاکچین ملی با رعایت اصول حریم خصوصی و شفافیت، به عنوان بستر فنی لازم برای اجرای نظام تکثر پولی توصیه می‌شود.

ـ تفکیک کارکردهای پول :سیاست‌گذاری پولی باید به جای تمرکز بر انحصار یک واحد پولی، بر مدیریت «نسبت نقدینگی» بین پول رسمی و پول‌های مکمل تمرکز کند تا از تورم جلوگیری شده و همزمان، اقتصادهای محلی تقویت گردند.

کتابنامه

۱. احمدی، سیدرضا و شریفی، حسین. (۱۴۰۰). رابطه اصول اقتصاد اسلامی با طراحی نظام تکثر پولی. مطالعات اقتصادی اسلامی، ۱۵(۴)، ۱۲۳-۱۴۰.

۲. الغنوشی، راشد. (۲۰۰۱). حول الدولة والمجتمع. بیروت: مرکز دراسات الوحدة العربیة.

۳. پناهی بروجردی، محمدسعید و رضایی، احمدعلی. (۱۴۰۴ الف). تحلیل مؤلفه‌های اسلامی الگوی تکثر پولی مبتنی بر نظریه اعتباریات علامه طباطبایی (ره). جستارهای اقتصادی با رویکرد اسلامی. ۲۲ (۴۷)، ۱۳۷-۱۱۷.

۴. پناهی بروجردی، محمدسعید و رضایی، احمدعلی. (۱۴۰۴ ب). راهبردهای پیشنهادی تحقق اقتصاد مقاومتی با تمرکز بر اجرای مدل ترکیبی حکمرانی اسلامی و تکثر پولی: کاربردی از روش تحلیل SWOT. مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، ۱۳(۴).

۵. پناهی بروجردی، محمدسعید و رضایی، احمدعلی. (۱۴۰۴ ج). تبیین جایگاه تئوری بوم شناختی پول در افزایش مقاومت اقتصادی و اعتبار سنجی تئوری. پژوهش‌های اقتصاد مقاومتی، ۷ (۱۳)، ۹۰-۶۸.

۶. توسلی، محمداسماعیل. (۱۳۹۶ الف). تحلیل ماهیت پول و بنیان‌های اعمال سیاست پولی در اقتصاد اسلامی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

۷. توسلی، محمداسماعیل. (۱۳۹۶ ب). تبیین ماهیت پول در چهارچوب «نظریه اعتباریات علامه طباطبایی»، تحقیقات بنیادین علوم انسانی، ۳ (۲)، ۱۱۵-۱۳۹.

۸. خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۲) .بیانات در دیدار مسئولان نظام و فعالان اقتصادی [سخنرانی]. تهران، ایران، ۲۸ اسفند ۱۳۹۲.

۹. خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۴) .بیانات در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام [سخنرانی]. تهران، ایران، ۲ تیر ۱۳۹۴.

۱۰. خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۵) .پیام نوروزی به مناسبت آغاز سال ۱۳۹۵ [سخنرانی]. تهران، ایران، ۱ فروردین ۱۳۹۵.

۱۱. رفیعی، علیرضا و حسینی، محمدجواد. (۱۳۹۶). اولویت‌بندی معیارهای شرعی در نظام‌های پولی: مطالعه موردی در ایران. فصلنامه پژوهش‌های اسلامی و اقتصادی، ۹(۲)، ۸۹-۱۱۰.

۱۲. طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۷۳). رساله الاعتباریات. قم: بوستان کتاب.

۱۳. طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۸۶). اصول فلسفه و روش رئالیسم. (با تعلیقات مرتضی مطهری). ج ۵. تهران: صدرا.

۱۴. طباطبایی، محمدحسین. (۱۴۰۳ ق). تفسیر المیزان. ج ۴. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

۱۵. طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۸۹). نهایةالحکمة. قم: نشر اسلامی.

۱۶. کاظمی، فاطمه. (۱۴۰۲). تحلیل اولویت‌بندی اصول بانکداری اسلامی با استفاده از AHP . پژوهش‌های نوین اقتصادی، ۱۱ (۱)، ۵۱-۷۵.

۱۷. میرزاپور، حسین. (۱۳۸۶). جایگاه پول در نظام اقتصادی اسلام. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

۱۸. یوسفی، محمدرضا. (۱۳۹۳). طراحی مدل بانکداری اسلامی مبتنی بر اصول عدالت و مشارکت. تحقیقات اقتصادی و مالی اسلامی، ۱۲(۳)، ۴۵-۶۸.

19. Ayub, M. (2022). *Understanding Islamic finance*. John Wiley & Sons.

20. Al-Muhammad, H. (2022). The role of Islamic economics in reshaping financial

systems. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 18(2), 45-59. https://doi.org/10.2139/ssrn.3589631

21. Ahmed, H., & Hassan, S. (2018). Adapting Islamic Principles in Multi-Currency Monetary Systems. *Islamic Financial Studies Journal, 12(1), 56-72.*

22. Ali, A., & Mohammed, F. (2024). Global Standards and Islamic Monetary Systems. *International Journal of Islamic Banking, 19(3), 78-92.*

23. Blanchard, O., & Summers, L. H. (2021). The economic policy response to the COVID-19 pandemic. *BPEA Conference Draft, Brookings Papers on Economic Activity*. https://doi.org/10.2139/ssrn.3593664

24. Davies, G. (2022). *A history of money: From ancient times to the present day* (3rd ed.). University of Wales Press.

25. Gorton, G., & Metrick, A. (2021). The Federal Reserve and the financial crisis. *The Journal of Economic Perspectives*, 35(4), 33-58. https://doi.org/10.1257/jep.35.4.33

26. Hayek, F. A. (2022/ 1976). *The road to serfdom: Text and documents* (3rd ed.). University of Chicago Press.

27. Ismail, S., & Hassan, R. (2021). Islamic finance and banking: Principles and practices. *Journal of Islamic Economics and Finance*, 22(4), 62-77. https://doi.org/10.2139/ssrn.3771835

28. Khan, M., Ali, A., & Rahman, R. (2016). Principles of Islamic Banking: A Multi-Criteria Analysis. *Journal of Islamic Economics, 23(4), 120-140.*

29. Keen, S. (2021). The new economics of growth: A theory of economic development and structural change. Edward Elgar Publishing.

30. Mises, L. V. (2021). *Human action: A treatise on economics* (4th ed.). Ludwig von Mises Institute.

31. Mishkin, F. S. (2022). *The economics of money, banking, and financial markets* (11th ed.). Pearson.

32. Rahman, R., et al. (2021). Technological Advancements in Islamic Financial Systems. *Journal of Islamic Finance, 30(2), 89-105.*

33. Siddiqi, M. N. (2023). *Islamic banking and finance: Theory and practice*. Routledge.

34. Taylor, J. B. (2023). Monetary policy rules and policy outcomes. *Journal of Economic Perspectives*, 37(1), 3–25. https://doi.org/10.1257/jep.37.1.3

35. Tirole, J. (2023). *Economics for the common good*. Princeton University Press.